

Ljudska arhitektura soriških vasi

dr. Mira Omerzel-Mirit

Fotografije je od oktobra 1987 do oktobra 1989 posnela etnologinja (in etnomuzikologinja) Mira Omerzel-Mirit. Na 15 plakatih je razstavila bogato arhitekturo soriških vasi in s tem pripomogla, da se je delček tega bogastva ohranil vsaj na fotografijah. Večina hiš in gospodarskih poslopij danes ne stoji več, kozolci so se podrli, skrilaste strehe so popokale in bile prekrite z novimi kritinami, lesena okna so se zamenjala s plastičnimi ...

Fotografije je leta 2015 skeniral in uredil Gašper Kačar.

Leta 1986 sva si z možem našla počitniško hišico v vasi Sorica, in sicer 300 let staro Tavšovo domačijo. Tamkaj sem v naslednjih letih v povprečju bivala vsaj tri četrtine leta. Neizmerno sem uživala v lepota te gorske vasi, ki so me ves čas navdihovale, da sem ustvarjala brez prestanka – predvsem v pisanju različnih knjig in tekstov.

Že naslednje leto (1987) sem v Sorici sobivala tudi z našimi konji in v naslednjih letih spisala knjigo **Konji – naše pravljice** (izšla je leta 1996 pri Didakti, Radovljica). V njej sem popisala stare furlanske zgodbe in se dotaknila tudi zgodovine teh krajev. Ta knjiga je svojevrstna pesem o tej pokrajini, njenih ljudeh, o psihi konjev in o odnosih med človekom in to mogočno živaljo. Kot etnologinja sem seveda ves čas, ko sem sama ali s svojim sinom potovala predvsem na konjskem hrbtu čez te hribe in doline, tudi zavzeto fotografirala tako pokrajino kot tudi staro arhitekturo in ljudi. Digitalnih fotoaparátov tedaj še ni bilo. V naslednjih sedmih letih sem poslikala 120 filmov, nato pa v soriškem kulturnem domu pripravila razstavo z naslovom Ljudska arhitektura soriških vasi.

Na otvoritev razstave so prišli skorajda vsi sovaščani in tudi ljudje iz bolj oddaljenih vasi. Mnogi so

se čudili še posebej drobnim detajlom ter me pogosto spraševali:

"Ja kje pa je ta zanimiv hišni delček? Od kod je?"

"Z vaše hiše vendar!" Pa smo se smejali oboji.

Malka (Amalija) pa je bila huda name, rekoč: "Ja zakaj pa si tako polepšala mojo hišo?"

Moj odgovor je bil seveda, da je nikakor nisem mogla polepšati ali spremeniti, saj sem vendar hišo le fotografirala. Zunanost lesene hiše je bila res videti naravnost pravilna. Bivanje v njej pa je bilo težavno predvsem zaradi mraza in vlage. Malka je želela čim prej oditi drugam. Na stara leta ji je bilo bivanje v taki hiši že zelo naporno in odveč.

Panoje s fotografijami sem nato podarila soriški osnovni šoli, da so služile v učne namene mlajši generaciji. Leto 2015 je naš sosed Gašper Kačar te foto-

grafije skeniral in jih natisnil v dve knjigi. Ena je v soriški šolski knjižnici, druga je pri meni. Po 33 letih bivanja v teh krajih in po številnih spremembah, ki jih je doživela soriška arhitektura, pa se mi je zazdelo, da bi bilo prav, da se te posnetke objavi tudi za širši krog ljudi in da postanejo brezčasni pričevalni etnološki dokument, ki bo podobe preteklosti ponesel tudi v prihodnost.

Tako so ti arhivski posnetki sedaj pred vami (objavljeni v Zborniku Selške doline Železne niti). Na žalost se je nekaj fotografij medtem tudi že izgubilo. Nekaj kratkih, a pomembnih misli sem poleti 2020 še dodala prvotnim kratkim spremnim tekstom. Fotografije pa tako ali tako govorijo same zase.

Ker vseh fotografij ni bilo mogoče objaviti, je na-rejen njihov izbor.

Prostor in naselja

Ko cesta zavije iz gozdnega Rošta, se pred nami kot na dlani odpre vas Sorica: Zgornja Sorica (Drfle in Erble) in Spodnja Sorica (Nidre in Grič). Ob rečici Sori, ki teče tudi skozi gornji del vasi, je v dolini nastalo še naselje Grapa. Sorica je obdana z vrhovoma Dravh (1547 m) in Lajnar (1549 m), spogleduje pa se z nasproti ležečim Poreznom in vasjo Davčo.

Sožitje prostora, domačijskih lokacij, človekovih želja in potreb, ki težko prenesejo nove arhitekturne posege. Stavbarsko izročilo naše kulturne dediščine, ki strukturno seže v 12. stoletje in predvsem v čas prvih naselitev (Tirolcev) na to ozemlje (v 14.

stoletju), zahteva pretanjen posluh za preteklost, sedanjost in prihodnost ... Občutek za sožitje prostora, narave in stavbnih konstrukcij.

Iz Sorice nas pot popelje navkreber proti Rotku, kjer se cesta razcepi in vodi v Zgornje in Spodnje Danje, do Trojarja, v Zabrdno in Torko ali čez Soriško planino v Bohinj. Tu je do 80. leta prejšnjega stoletja stala čudovita hiša, v kateri je bilo domala vse izdelano z rokami lastnikov – od črne (dimljene) kuhinje, stropov, omar, miz in stolov do glinenih loncev ... Les je bil premazan in konzerviran z bikovo krvjo. Tak les se je ohranil v lepi rjavi barvi in brez črvov več desetletij.

Lepote soriških domačij

Pestrost starejše arhitekture

Pravljica o domu: gostač brez zemlje je sanjal o lastnem domu. Ko pa so sanje postale resničnost, so dobile krila v čudovitih lesenih rezljanih hišnih detajlih: na oknih, vratih, strešni in fasadni borduri ter v notranji opremi, izdelani z rokami.

Zidani domovi v Zgornji Sorici in Danjah: domišljeno sožitje kamna, lesa, skrila in ometnih reliefnih okraskov.

Mogočne zidane soriške hiše, v katerih so poleg domačih družin nekdanj prebivali še številni posli (sluge). V takih hišah je pred drugo vojno bivalo tudi po 40 ljudi in več.

Mlini in žage

Rečica Sorica je nudila prebivalcem potrebno vodno moč, ki so jo izkoristili za pogon številnih mlinov in žag, posejanih vzdolž rečnega korita.

Vodna kolesa so se strla, mlini in žage so dobili bivalno – počitniško namembnost, vodna moč pa neizkoriščena odteka v dolino ...

Predelana žaga tipa "venecijanka," kakršne si lahko ogledamo le še v muzejih, je delovala še do konca 20. stoletja. V 21. stoletju pa so jo predelali v hišno elektrarno.

Kašče

Veličina in premožnost domačij se je izkazovala tudi v velikosti hiš in likovni opreми kašč, ki so tudi v Sorici in okolici že redke. Obledela in komaj vidne freske svetniških podob in slikarskih okrasij so propadajoče priče estetskega okusa izpred enega ali dveh stoletij, ko je človek še hotel, znal in želel okrasiti dragoceno, v tem primeru žitno shrambo (kaščo), ki je pomenila lastnikom blagostanje in preživetje.

Tudi lesen strop Tolarjeve kašče iz "ta prve doline" (v Sorici) je skrbno obdelan, z vrisano rozeto in z letnico 1768 na stropnem tramu.

Mali gospodarski objekti

Edino sušilnico sadja "pajštbo," ki že dolgo ni več v rabi, je poraslo zelenje.

Zadnja zemljanka "kevder," najstarejši tip človekovih zgradb, še služi lastnikom kot klet in ponosno kljubuje času kot spomin minulega stavbnega izročila, domiselnosti in spretnosti, ko si je človek še sam mogel in hotel pomagati pri zidavi s tistim, kar mu je nudilo okolje: s kamenjem, prstjo in z zemeljskim zavetjem.

Gospodarska poslopja

Gradivo danes skorajda opuščeni starih kmetij in gospodarskih poslopij v Danjah, Zabrdi in na Torki sta predvsem kamen in les, najnaravnejša in najbolj dosegljiva gradbena elementa.

Poslopja z bližnjimi hlevi in z značilnimi lesenimi opaži ter zatrepi.

Redki domovi so obdržali staro "tirolsko zasnovo" hiše, ki združuje bivalne prostore (to je glavni prostor ali "hišo", kamro in kuhinjo) ter hlev – pod isto streho. Čez "most" na senik s senom, povezanim z lesenimi "berklami", s katerimi se je nosilo seno s strmin v dolino.

Strešne kritine

Pred stoletji so bile hiše v Sorici in okoliških vaseh krite z lesenimi skodlami. Številni požari so ljudi prisilili, da so domove zavarovali z varnejšimi kritinami. Okolje jim je ponudilo skril (črnkast jurski konglomerat), iz katerih so pričeli klesati skrilaste "skalce" različnih velikosti. Lomili so jih v Dolenji vasi, pri Zalem Logu in pod Grebel vrhom, kjer je bil skril tudi najkvalitetnejši. Skril v soriški okolici je bil slabše kvalitete.

Soriški krovci pa so bili po svojem krovnem moštrovanju daleč znani. Krili so hiše, gospodarska poslopja, kozolce, kapelice, znamenja in cerkve. Krovcev, ki bi danes še krili skrilnate strehe, v Sorici ni več. Z njimi se je izgubila še ena obrtna pokrajinska značilnost ter posebnost kamnitih kritin, ki so tvorile enkratno sožitje oblikovanih ostrešij, pa zanimiva okenska in rozetna okrasja, s katerimi so nekdanji gospodarji izrazili svojo ustvarjalno in umetniško moč.

Lepo oblikovana skrilasta rozeta je našla mesto tudi na novi stavbi.

Vrata

Oblikovna izraznost glavnih vhodnih vrat v kaj-žo ali kmečki dom, v osrednji prostor "hišo" ali v gospodarsko poslopje simbolizira človekovo pripadnost stavbi in navzven izpričuje duše ljudi, ki v njih bivajo in gospodarijo.

Tudi drobni zapisi – grafiti na vratih gospodarskih poslopij bogatijo pripovednost soriških domov in življenja.

Ročno izdelana in oblikovana vrata vaških mi-zarskih mojstrov po izpovednosti in vrednosti zelo prednjačijo pred enoličnimi industrijskimi vrati serijske izdelave.

Okna

Posebnost nekdanj premožne Konradove domačije, ki so jo v minulih stoletjih večkrat prezidavali – med njimi tudi italijanski mojstri, ki so služili po soriški okolici – je reliefno ometeno okrasje pod okni: posamezni simboli govore v jeziku preteklih vrednot, gradijo pa jo žitni snopi, cvetje, ornametika štirih strani ...

Sožitje človekovega oblikovanja in lastovic, ki gnezdiijo pod strehami in se vsako leto vračajo v ista gnezda, je nenadomestljiv okras, ki gradi domačnost slovenskih domov in navdihuje njene prebivalce.

Značilno razdelitev starejših soriških oken predstavljata dve okenski krili, vsaka s tremi steklenimi polji (skupaj torej s šestimi polji ali kvadrati).

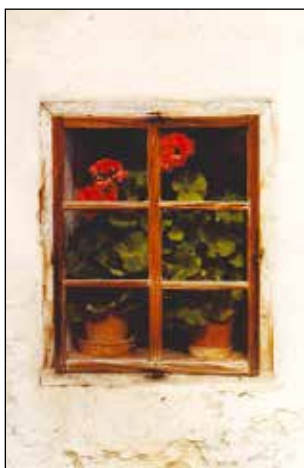
Bogastvo oblikovanja lesenih oken, vrat, barvnih stenskih in strešnih cofastih bordur postavlja Žnajdarjevo hišo iz Spodnjih Danj na posebno mesto: osebna umetniška izdelovalčeva izpoved se prepleta v lesenih detajlih (obokih in iz njih visečih lesenih solzicah) in se spogleduje z živahnostjo poletnih cvetov.

Eno od redkih ohranjenih okenskih okvirjev iz zelenega tufa in s kovano mrežo – je priča baročnega likovnega okusa.

Kovane okenske mreže – "gautre": varnost in estetika.

Najstarejša tehnika vlivanja okenskih stekel je dopuščala izdelovanje le majhnih steklenih površin, ki so jih sestavljali s pomočjo svinčenih trakov do želene velikosti. Trojarjeva domačija.

Preprostost in učinkovitost lesenih okenskih okvirjev ter lesenih in plehnatih ter kovanih polken.

Kozolci, seniki in svislji

Večina starejših kamnitih in lesenih kozolcev, kritih s skrilom, sodi med pomembne pomnike ljudske arhitekture, ki pričajo o občutenju in vključevanju stavbnega izročila prednikov v kulturno krajino in naravno okolje.

Kozolci izpod Soriške planine in Ratitovca z močnimi kamnitimi stebri kljubujejo severnim vetrovom in burji, ki lahko z veliko močjo s Primorske privihra po Baški grapi. Da pa ne bi zašel v poslopje in seno ogenj, so številni kozolci dobili nišo z lesenim – rezljanim ali poslikanim Florijanom – varuhom pred ognjem. Pred nesrečami naj bi jih varovala tudi magična Kristusova figura. Mnogo niš je ostalo dandanes praznih, kozolci, nekdanj posejani po vseh travnikih soriških vasi, pa se podirajo ...

Skromni leseni kozolci s podporniki z lesenimi ali skrilnatimi strehami kot nekakšni "leseni pajki" stojijo sredi travnikov in senožeti, kot živ muzej minulih časov in opravil. Seno ni več tako dragoceno in iskano kot nekoč, kmetij in živine pa je vse manj. Mnogi iz nekdanj kmečkih družin dandanes odhajajo na delo v dolino, predvsem v tovarne in obrate v Železnike. Vas se spreminja in z njo tudi vaška opravila in filozofija življenja. Vse več hiš sameva. Mnogi mladi so se odselili drugam. V novem tisočletju pa se v Sorico in okoliške vasi preseljujejo tudi od drugod, predvsem mlade družine, ki prihajajo iz okoliških vasi in dolin. Tisti torej, ki iščejo nov navdih za lastno bivanje v lepotah in izzivih gorskih vasi. S seboj pa prinašajo nove estetske vrednote in nove stavbne in kulturne elemente. Sorica dobiva še zlasti v 21. stoletju nov izraz. Nov dih.

